

ARANY BALLADAFORRÁSAI.

Harmadik, befejező közlemény.

A magyar nemzeti történelem tragikumát mutatja Arany Jánosnak egy másik balladája is: *Zách Klára*. Egy második Bánk-bán tragédia ez, a ballada rövid télegzetével, sejtelmes hézagosságával, de egész mélységével elmondva. Kázmér, Erzsébet királyné öccse, lengyel nemes, elcsábítja egy előkelő magyar főurnak: Zách Feliciánnak leányát, Klárát, a királyné udvarhölgyét. Nem Melinda meggyaláztatása-e ez a német Ottótól, a kit Gertrudis segít? Zách merénylete lázadás az idegen, léha udvar ellen, mely a nemzetet nem szereti, nem érti, javait elpredálja és legszentebb jogait lábbal tapodja. Petúr ez alkalomból épúgy eldöröghetné nagy beszédét, mint Bánk-bánban, az összeesküvő éjszakán. A történetirók egy része, élükön Pór Antal, újabban kétségbe vonják Zách tragikumát. A visegrádi gyászos esemény hőse nem a leánya becsületét megbosszuló apa, hanem egy elégedetlen pártos lenne, a ki őrvjögésében ront be a palotába, mert a király rablókalandjának, vérontásainak korlátokat akart emelni. Hogy Erzsébet királyné Zách Klárát megkerítette öcscsének, idegenben keletkezett hír, melyről az egykorú krónikások nem tudnak. De a nemzeti tudat századok óta tragédiát látott benne s ama tíz-tizenkét dráma, mely felőle készült, bármiként szőtte is magát a cselekvényt, alapeszméjében e nemzeti tudat mellett tesz tanuságot.¹ Marczali Henrik ma is szilárdul áll a régibb nézet mellett. Így adta ezt elő Szalay László is s az ő *Magyarország története* volt Arany Jánosnak főforrása. A forradalom utáni nemzedék, a mely az 1849-iki véresztendőnek tanuja volt, még inkább hangoztatta kárhoztató itéletét a bűnösök borzasztó lakoltatásán s a bekövetkező csapásokban látta bűntetését.

De halljuk Szalay elbeszélését:

»Az ifjú olvasó, tudom, volt Visegrádon, hová, mint atyái, szent érzelmekkel kebelében zarándokolt. Felment a venyigék között kigyódzó ösvényen az avar tetőre, két századig az ország koro-

¹ V. ö. Vándori Rezső, Zách a magyar drámairadalomban. Figyelő. XVII. Irodalomtörténeti Közlemények. X.

nájának fenséges fészkére, és letekintett a hullámzó folyamra, mely itt nyugatról dél felé kanyarodván, mintegy a hegy alá látszik özönlenni, és küldött hő szerelmet nyugotra és keletre, délre és éjszakra, az átintó bérczeknek, a felmosolygó völgyeknek. A várhegy alján roppant palotát építtetett Károly, háromszázötven teremmel s e palota körül, melynek fénye a király látogatására jött fejedelmeket bámulattal tölté, emelkedtek hosszú sorban a nagyszerű folyam partján az ország főurainak fényes lakaik. Ott állott Zách Felicziának háza is; a gazda, hajdan Csák Máté híve, most a király bizodalmas embere, gyakran megfordult Károly palotájában, hol leánya Klára, szemérmesen felpiruló rózsabimbó,¹ a királyné udvari hölgyeinek fődíszé vala! 1330 tavasszal Lokietek Vladiszláv lengyel király fia, Kazimir, Visegrádon volt nővérének látogatásán s a húsz éves féktelen ifjat Klárának bűvös szépsége vad tűzre gyulasztotta. A szűz áldozatul esett buja kényének, a királyné tudtával, mint a hagyomány mondja s mint az ősz atya hívé vala, kinek szívében minden érzés, agyában minden gondolat a boszú dühének adott helyet. Április 17-én, midőn a királyi család ebédelne, a terembe rohan s kardot rántván, halálos csapást mér a királynéra. Erzsébet, oltalmául, jobbját fejéhez vivé, — szerencséjére, mert négy újjával megváltá életét.²

¹ Riedl Frigyes véleménye szerint (Arany János 224 l.) Arany e helyére Székely Józsefnek egy egy évvel azelőtt megjelent és gyorsan felejtett költeménye lett volna hatással:

Énekelek rólatok
Fehér piros virágok,
Szőke barna leányok!

Nem tudom érdemes aestheticusunk honnan vette ez adatot; egy azonban bizonyos, hogy Klárát s a királyné udvarában levő fiatal leányokat majd mindenik drámánk a virágról vett valamely hasonlattal vezeti be. Maga Szalay i »szemérmesen felpiruló rózsabimbó«-nak mondja Klárát. V. ö. még pld. Kuthynál:

Erzsébet:

Te értted,
Jó bátya, minden áldozat kicsiny. De Kázmérnak
Most nincs idő több ömledezni, férjem
Tanácskozáásra e terembe jó
Néhány nagyokkal; addig a virág-
Kertben saját kezemmel ültetett
Növényimet tekintsd meg. Egy virágot
Választanod hagyok, ha elkisérsz (II. 1.)

Erzsébet (a királynak):

Válogatott bokkrétát ajánlva:
Nézd, Károlyom, mi ritka szép virágok;
Fogadd el, én kertészkedém körülök.
Természetesb mi is lehetne, mint hogy
A nő örök virággal fűzze át
Gondúlta éveit férjének?

2

Jó szerencse, hogy megváltja
Gyöngé négy újjáért.

A második csapás a királyné gyermekeire — Lajosra és Endrére volt irányozva. Az atya s a kisdedek nevelői, védelmül a gyermekekre vetették magokat; a seb, melyet Károly vőn Feliczián kezéből, nem volt veszedelmes, de a nevelők halálos sebeket vontak fejükre. Ekkor Cselényi János, a királyné tálnoka, csákánynyal Feliczián nyakcsigolyájára vág s a dühöngőt földre teríti. A zajra besereglett udvari örök darabokra szelték a haldoklót. Fejét Budára küldték, iszonyatos leczkéül a makacs polgároknak; kezei, lábai más városok kapuin tüzetek ki. Fia, kit egy hű szolga a tett hírére meg akart szöktetni, utolértek, s a gyermek és szolga lófarkon hurczoltattak, míg lelköket kiadták. Leányát, a boldogtalan Klárát, elmetélt orral és ajkakkal, hogy csúfságot űzzenek a bűvös arczból s elmetélt újjakkal, hogy boszút álljanak a királyné kezének csonkításáért, félholtan lóra köttették, a városban s a városon kívül körülhordoztatták és bakók által kényszerítették felkiáltani: A királyhoz hűtlen így veszi bérét! Klárának testvérénjét, Sebét, Kopai úrnak hitvesét, a lévai erősség előtt, ennek várnagya lenyakaztatta, Kopait börtönben tartatta, míg ott veszett.

De a király — unokája azoknak, kik a hohenstaufiak végsarjadékát Nápolyban a hóhér által kivégeztették, — a királyné, ki testvéreinek gaztettét és saját gyengeségét kész volt, ha szükségesnek látszanék, vértóba fulasztani, s az udvar bérenczei, kik a gonoszság mezején mindenha királyiabbak voltak királyaiknál, még nem látták megbűnhődöttnek a gyászos merényt. Röviddel a tett elkövetése után a király egy sereg urat és nemest maga körül gyűjtött Visegrádon, — egyháziak nem valának jelen, mert vérengző tettek vérengző megfenyítéséről volt szó, — s következő végzéseket hozatott velök: Zács Felicziánnak rokonai harmadízig, tehát nővéreinek és leányainak gyermekei, de nem a nővérek unokái is, ölessenek meg és jószágaik koboztassanak el a közkincstár számára. Vejeinek és sógorainak rokonai tartsák magokat távol az udvartól s az ország ügyeitől és e feltétel alatt maradjanak meg jószágaik birtokában; közülök csak a tett netaláni részesei szenvedjenek halált. Utódai a harmadik ízen túl vettessenek örökös szolgaságra s ehhez képest jószágaik szintén foglaltassanak el a király számára. E végzések, mennyiben halálos büntetést foglalnak magokban, csak részben hajtottak végre, mert Kopainak gyermekei, a joanniták közbenjárására, száműzéssel válthatták meg életöket s mások még idején megfutamodtak; de a nemzet így is elszörnyűködött a Gentilis által indítványozott felségsértési törvény ezen foganatosításán s Károly fia, a dicső Lajos, találkozott a hazafiak aggodalmas óhajtásával, midőn a galázatos eljárás ismétlését törvény által tiltotta.

Magyarország nagyjai — írja Dlugoss, — hiszik és vallják, hogy azon naptól fogva, melyen e gonosztett nálok elkövetett, a jószerence búcsút mondott nékik s országuknak és végtelen gyász borult rájuk. S ha olvassuk, mily szerencsétlenség

érte Károlyt s vele a nemzetet röviddel e méiszárlás után, csakugyan hajlandók vagyunk hinni, hogy Isten keze nehezedett az országra.

Szalay László ezen elbeszélésén kívül azonban még egy forrásának kellett lenni Aranynak. Mert Szalayban Klára meggyalázásáról mindössze az van mondva, hogy »a királyné tudtával áldozatul esett öcsce buja kényének.« Miként történt ez a meggyalázás, azt Istvánffy Miklós tartotta fenn számunkra, a ki codex diplomaticusának szélére sajátkezűleg jegyezte fel e ma Fejér Codex diplomaticusában olvasható sorokat az 1330. évhez:

E Codice diplomatico Istvánfi, qui in margine documenti huius propria manu haec notavit de caedis huius detestabilis causa: »Et hic et in annalibus subcentur causae, quae Felicianum ad istud parricidium induxerint. Verum communis et per manus tradita fama fert, et a cytharedis ad lyram canitur: reginam ipsam mira arte procurasse concubitum Clarae filiae Feliciani, Casimiro fratri suo; quae reginae erat a cubiculis, cum illa aduentus tempore quasi suas sphaerulas oratorias in cubili oblita esset, Claramque pro eis e templo remisisset; ubi Casimirus reginae frater eam oppressisset. Et cum Calendis Januar. Clara Patri id cum fletibus et lachrymis significasset, ita illum iniuria ista affectum ad vindictam sumendam inductum et efferatum. (Fejér, Cod. dipl. Hung. Tomi VIII. Volumen III. 427 l.)

»Mind itt, mind az évkönyvekben el vannak hallgatva az igazi okok, a melyek Feliciánt felséggylkolásra indították. De szájról szájra jár a hír és a hegedősök lant mellett éneklék, hogy maga a királyné segítette elő cselfogásával Klárának, Felicián leányának elhálását öcscsével, Kázmérral. Klára a királyné komornája volt s a királyné ádvent idején, mintha olvasóját hálószobájában feledte volna, őt érte a templomból haza küldte. Ekkor Kázmér, a királyné öcsce, lebirta. És midőn Klára január elsején a dolgot atyjának könnyek és siralom közt megvallotta, az eme sérelmen felgerjedve, indult a rettentő bosszúra.«

A Zách Kláráról szóló drámákban mind más-más csellet ejti meg Kázmér Klárát. Aranynak Istvánffy eme véleményét közvetve vagy közvetlenül ismernie kellett, s ezzel egészítette ki Szalay elbeszélését. Maga ez adat annál jobban illik a történethez, mert Erzsébet jámborsága általán ismeretes volt, lett légyen az — mint Arany is felveszi — csupán álszenteskedés.

Horváth Mihály Magyarország történetében II. kiadás 55. l. jegyzet alatt ismétli Istvánffy ez adatát s Dlugoss nyomán még Kázmér betegségét is felemlíti:

»A királyné részvétét Klára meggyalázásában honi kutatóink nem említik, de az *Istvánffy*-Codexben ennek saját kezétől följegyezve áll, hogy e részvétet a hagyomány s a lantosok énekei igazolják. Ezek szerint a királyné egy ízben korán reggel temp-

lomba menvén, Klárát szobájába visszaküldé, hogy hozná el ott feleJett imakönyvét, vagy olvasóját; a szobában pedig Kázmér már epedve várta áldozatát. Ettől eltérő *Długoss* verziója. Szerinte Kázmér magát betegnek téteté s ágyban maradt. A királyné látogatására megy Klárával s távozván, ennek ottmaradást parancsolt. «

Kázmér betegségét Arany is emlegeti:

Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lések!

Ismét egy balladatárgy, melyet a maga idejében a hegedősök is énekeltek: *A cytharoedis ad lyram canitur*. Arany ezt nemcsak egy akkori hegedős stílusában dolgozta, de Toldi Szerelmének XII. énekében egy hegedősnek, a Kobzosnak ajkára is adja:

Kobzos is rápendít egy szomorú dalra:
»Királyasszony kertje kivirult hajnalra — «
Ide írom, ámbár régi, kopott nóta,
Tudja fiatal, vén, hűsz esztendő óta.

A középkorba helyezte Arany még egy balladájának tárgyát, melynek szintén nő a hőse s melyet régibb balladáinál több mint húsz évvel későbben írt: a *Tetemrehívást*. Hősnője Kund Abigél bátor, elszánt leány, mint Rozgonyiné vagy az egri leány, rideg, de mélyérzésű és épen e sajátos lelki alkata okozza tragikumát. Ezért nem érti meg Bárczi Benőt, ez kergeti örületbe jegyese holtteste mellett.

Aranyt olvasmányai vihették rá, hogy egy tetemrehívás keretébe illeszse Abigél lelki katasztrófáját. Ekkor dolgozott a hún trilógián és szorgalmasan forgatta a Nibelungenliedet; Csaba első részének második dolgozatát ennek versmértékében is írta, de a Nibelungének már Buda halálára is nagy mértékben befolyt. A Nibelungénekben Siegfried gyilkosát tetemrehívás útján tudják meg:

. . . Krimhilda szóla most:
— »Ki ártatlan? megtudni könnyű a bizonyost.
Csak a koporsó mellett álljon meg egyszerűn,
S az igazság azonnal nyilvánással kitűn.«

Mi gyakran megesett már, esék itt nagy csoda,
Mihelyest a megölthöz a gyilkos áll oda:
Azonnal minden sebje megint vérezni kezd.
Most is, hogy Hágen állt ott, látá mindenki ezt:

Hogy vért a nyílt seb újra, buggyanva, bőven önt,
Lett erre siralom, jaj, nagyobb mint az előtt.

(XVII. Kaland.)

Arany maga is szándékozott alkalmazni a tetemrehívást Csaba királyfiban. A trilogia első tervében így fogalmazza: »Detre gyanította Etele halála igazi okát, de nem tudta bizonyosan. Most nyomába jő. Midőn Krimhild Etelét siratni lejtött volt, *sebei vérzettek*. Ezt látta két asszonya, kikkel rosszul bánik Ildikó; tőlük megtudja Detre.« (Hátrahagyott versei 170. l.) Arany terve szerint ugyanis Krimhild (Ildikó) volt Etelenek gyilkosa.

Ez idegen hatás mellett a hazai történelmi kutatások is ösztönt adtak Aranynek a tetemrehívás szokására nézve. Jókai már megemlékszik róla *A magyar nemzet történetében* (Pest, 1854) *A testvérharczok* című fejezetben. »Ha valaki meggyilkoltatott — úgymond — rokonai holttestét temetetlen hagyták, míg gyilkosa meg nem büntetett, annak pedig a holttestnél meg kellett jelennie. E szokás Kálmánig fennmaradt: *tetemrehívás és halálújítás* cím alatt (56 l.) *A varchoniták* című novellájába bele is vitte ezt az ősszokást. Halila tetemrehívás útján tudja ki férjének, Elemérnek gyilkosát, mert »a varchonitáknál ősi szokás, hogy ha valakit meggyilkolnak s gyilkosa nem ismertetik, a holttestet a legközelebbi rokon ravatalra fektetve, felviszi a chágán elé s felhívja mindazokat, a kikre gyanuja van, hogy kezüket a holt sebére téve, esküdjenek meg, hogy halálában nem vétkesek. Ha a seb vérzik, az azt jelenti, hogy a gyilkos tette rá kezét. E törvényszék a *Zomotor*, a halálújítás« (126 l.)

A tetemrehívás szokásának azonban teljes apparátusát kapta Arany Toldy *Uj magyar múzeumának* 1858. évfolyamában; tehát ugyanott, a honnan már *A hamis tanu* című költeményének tárgyát is merítette.¹ E folyóiratban Balássy Ferencz *Székely tanulmányok* cz. alatt a III. Fejezetben: *Tetemrehívás vagy halálújítás* egész részletesen leírja e szokást a székelyeknél, a kik körében történelmi hitelességgel fel volt található. Balássy szerint ez istenitélet ott az ősidőktől fogva érvényben volt s csak 1594-ben töröltetett el országos törvény által; azonban még akkor sem szűnt meg egészen, mert e törvény későbbben egy félszázad mulva 1649-ben ismét megújított és négy év mulva az 1653-diki országgyűlésen mind a két rendbeli törvény az *Approbata Constitutionok* sorába iktattatott. De még több mint száz év mulva 1740-ben is van nyoma; Udvarhelymegyének egy végzésében mint *tetemfelszabadítás* van említve, ami arra mutat, hogy módosítva, megszorítva e szokás még akkor is gyakoroltatott.

Magyarországon a tetemrehívásnak törvényeinkben, szokásainkban nincs nyoma.

Magát az eljárást Balássy így adja elő:

»Ha valaki meggyilkoltatott és gyilkosa nem tudatott, s másképen ki nem nyomoztathatott: a meggyilkoltatott ember rokonának követelésére azon helynek vagy falunak lakosai — a hol

¹ V. ö. Riedl Frigyes, Arany egyik költeményéről. Kármán-album 160. l.

vagy a melynek területén a meggyilkolt embernek hullája vagy holtteste találtatott — tartoztak a holttetemnél megjelenni s a gyilkost, ha tudták, megnevezni s kiadni, ha pedig azt nem tudták, kezeiket a meggyilkolt ember fejére tenni s úgy megesküdni: hogy sem magokat e büntényben vagy gyilkosságban vétkeseknek vagy részeseknek nem tartják, sem azt, hogy ki legyen a gyilkos, nem tudják. S a ki ez alkalommal esküdni vonakodott vagy a kinek keze alatt, a míg esküdött, a holttestből a vér megindult és folyni kezdett, az azonnal vétkesnek nyilvánítottatott s halálra sentenciáztatott, valamint az is, ki a tetemre vagyis eskütételre felhítt helység lakosai által mint gyilkos kiadatott.

Ezen szokásnak végrehajtására bizonyos forma és birói eljárás szükségeltetett, t. i. a gyilkossági eset az illető hatóságnak följelentetett, onnét a meggyilkolt ember rokonának panasza vagy vádja folytán a vizsgáló és ítélő bíróság a hely színére kiküldetett, s a gyilkosság vádjával vagy gyanujával terhelt helység lakossága a holttetemnél fejenként megjelenésre s eskütételre idéztetett és a míg ezen eljárás s eskütetés végbe nem ment, addig a holttest el nem temetethetett. S minthogy pedig az ily eljárásra huzamosb idő kivántatott: a holttestnek gyakran sokáig kellett a föld színén temetetlen maradnia... Minthogy a gyilkosság vádjával vagy gyanujával terhelt helység lakosai tartoztak a felhívásra a holttetemnél személyesen megjelenni, kezeiket a holttest fejére téve megesküdni s a gyilkost hit alatt megnevezni s kiadni: innét neveztetett ezen szokás vagy bűnvádi eljárás *tetemre hívás*-nak és *hitfeladás*-nak.

Révész Imre *Az ordáliák vagy istenítéletek* czimén még a Muzeum az évi folyamában megczáfolja, mintha a tetemrehívás ősmagyar, illetőleg székely intézmény lenne s az istenítéletek különféle nemeit (bajvívás, tűzpróba, vízpróba, szent falat, feszület próbája) alaposan sorra vévén, kimutatja, hogy a tetemrehívás is csak ezeknek egy neme és hogy a középkorban általánosan el voltak terjedve. Mi több, nyomaik megvannak az ókorban a hébereknél és a görögöknél is. A hébereknél a *keserves* vagy *átkozott víz* alakjában, melyet a hűtlenséggel vádolt nőnek kellett innia; ha ártott neki, bűnös volt, ha nem, ártatlan. A görögöknél Sophokles Antigonéjában olvassuk, hogy Polyneikes holttestének őrei »készek mind az izzó tüzes vasat felvenni, mind a tűzön általmenni s az istenekre megesküdni, hogy sem a büntényben nem részesek, sem annak elkövetőjéről semmit nem tudnak.« A tetemrehívás szokása különösen Németországon volt elterjedve és nemcsak a középkorban folytatták, hanem egész a mult század közepéig van nyoma. Nálunk Erdélyben 1740-ről kelt az utolsó adat.

Arany eljárása teljesen egyez a Balássy előírásával. Bárcki elküldi pecsétes levelét mindazoknak, a kiket fia meggyilkolásában gyanu illethet. A tetemet magát a hús palotában helyezi el, a hol legtovább megmaradhat az enyészettől, — tudva, hogy a tanuk

megidézése napokig fog tartani — megmosatlan, kiterítetlen, egy egyszerű ravatalon, hogy a törvényes eljárás menetét mi se zavarhassa. Azután följelenti a gyilkosságot s a helyszínén megjelennek világi részről a pristaldus, egyházi részről a canonicus. Arany remek fokozatban vezeti itt elénk a vádlottak csoportját: először Benő ellenségeit, »ha voltak«, majd nagyszámú barátait, azután nála is bevonulnak a falu lakosai: Bárcz, Benőék jobbágyi birtoka, végre a meggyilkolt testvére, anyja, menyasszonya. Az egyes vádlottak, Balássy szerint, a holttest fejére szokták tenni kezüket — más források szerint magára a sebre, — Aranynál: »állva fejénél az vagy emez.« A Nibelungénekekben és Csabában a vádlottak csak egyszerűen megjelennek. Mikor a fekete sebből pirosan buzogni kezd a tört vér, véget ér a tetemrehívás s a poroszló hivatalosan kimondja az ítéletet: »Lányom, ez ifjú gyilkosa vagy!«

Hogy magát az ekként feldolgozott történetet honnan vette Arany, arra nézve igen érdekes véleményt kockáztatott Riedl Frigyes a maga Arany Jánosában. Eszerint a Tetemrehívás balladája visszavihető Arany egy elfeledett ifjúkori beszélyéjére *Herminá-ra*, mely annak idején, 1846-ban az Életképekben jelent volt meg, mint Aranynak első irodalmi dolgozata. Minthogy ez az elbeszélés Arany Összes Műveibe sincs fölvéve s így nehezen hozzáférhető, de meg a kérdés vitás és érdekes volta miatt is, kivonatban adjuk, Arany kifejezéseit is jórészt megtartva:

I. Szerényi Gyula, egy magyar nemes ifjú, az 1845. év őszén Krakkóban időzik. Egy októberi napon a Visztula partján sétálva, egyszerre egy megvadult lovaktól vont kocsit lát egyenesen a Visztula medrének tartani; a kocsiban két némbér ült, a kocsist már lerántották a lovak. Szerényi a dühödtt állatok elé veti magát, de azok keményen hátralökik s elgázolják. Hanem épen ez akadály lábaik között megzavarja őket, ezalatt a felocsúdott kocsis odaérkezik s rendbehozza pártos alattvalóit. A súlyosan sebesült ismeretlent a hölgyek kocsira tétetik s lakukra viszik.

II. Pár nappal e történet után dagadó vánkосok közt találjuk Szerényit. Fejénél őrangyalként ül a megmentett hölgy, Marinski Hermina, s felgyógyulásáért esedezik. Szívében a hálaérzet csakhamar szerelemmé erősödik.

III. Marinskiék épen Magyarországra voltak költözendők, mikor ez a történet esett, mert M. maga lengyel volt ugyan, de neje magyar s most, nyugalmaztatása után, rábirta, hogy honába visszamenjenek. Szerényi, fölgyógyulása után, szintén hamarosan beleszeret Herminába s az egész család nagy örömmel szándékszik megülni a víg nászünnepet. Arany e fejezetben így jellemzi H.-t: »H. bár nem egészen ment neme hiúságitól, jó vala. Szépségével együtt erényeit is öröklötte anyjának; és ha kissé regényes, ábrándos kedélyét s e tekintetben néha csaknem makacs szeszélyeit leszámítjuk: alig fődözhetünk fel valamely hibát erkölcsi lényében.«

IV. Azonban a boldogság nem soká tart. H. azt veszi észre,

hogy jegyesének tekintete nagyon is soká pihenget barátnéja, a szép Eleonóra bájain. Noha semmi igaz oka nincs benne kételkedni, ama perczekben, midőn Gyula keblén függött, gyermeki csevegés helyett, fájdalom keserű hangján gyóntatá kedvesét, ha nem csalja-e meg, ha nem lesz-e hűtelen? Az ifjú százszor esküvék, de H. keble redői közt ezt sziszegé a kigyó: »ne higj, ez eskü hamis«.

V. »Nem, nem epesztem többé magamat a hűtlenért! . . . Hálával tartoztam neki, de ez adómat lefizettem, legbecsesb vagyonomat, szivemet adám jutalmul. Igen, hála volt csak, *kötelesség*, de nem szerelem. Elfogadá; ismét elveté: most szabad vagyok. Nem epedek tovább: boldogságát nevelnék kinaim. Daczolni fogok a nyomorúval: hadd lássa, hogy a kéz, melyet eltaszított, nem oly olcsó, miszerint akárkinek is játékszerévé aljasodjék!« H. egyik régibb imádója, Kaminiczki báró karjaiba veti magát.

VI. Egy táncmulatságon már nagyon nyíltan mulat a báróval. Félre is vonulnak egy pamlagra. Senkisémm ügyel rájuk, csak egy kékszemű, szőke ifjú, Szerényi. Sz. megállt az ajtó megett, kebeléből csillogó tört vont elő, végig tekintett annak hárm-as élén, azután egy leső pillanatot vetett a pamlagon ülő párra, hirtelen keblébe rejté a gyilkot, s rohanva eltávozott. — H. nem láthatta őt. A báró kétértelműségei észretérik H.-t; látja, hová jutott s betegség ürügye alatt sietve hazatér.

VII. Marinskiék hazakészülnek Magyarországra s H. elmegey búcsút venni Eleonorától. Ez egy kis arczképet mutat neki, a saját arczképet, melyet jegyese felkérésére Szerényi készített. H. lelkében világosság lőn, de villámé volt ez, mely életfáját széthasadással fenyegeté. Sz. tehát azért merült el Eleonora nézésébe, hogy arczvonalait a készitendő kép számára emlékébe annál hívebben benyomhassa!

VIII. H. kétségbe van esve iszonyú tévedése miatt. Egyetlen reménye még, hogy Gyulát feltalálja s megkérleli. De késő, Gyula a kitört néplázadásba rohan s ott leli halálát. Egy igénytelen halomka tövén, egyszerű keresztel kijelölt sírban nyugszik Szerényi Gyula, kit időtlen féltésből származott szeszélyes női dacz a forrongó nép közé hajtott, hogy ha már életét elveszté, halálát lelje föl!

IX. Arany így fejezi be a novellát: »A fiatal orvos, kinek szives elbeszélése után jelen történetet közlöm, Kassán találkozott Marinskiékkal. Ő jelen volt az orvosi tanácsban, mely H. életromjai felett tartatott s melyben a nyomatékosb vélemények egyhangúan odanyilatkoztak, miképen, ha talán testi egészsége még visszaszerezhető volna is, mihez egyébiránt semmi remény: elméje sohasem fog teljesen kiépülni.«

A későbbi ballada csirája nyilván megvan e novellában. Egy fiatal leány valamely tévedés következtében öngyilkossá teszi kedvesét. Még jelleme is megegyez Abigélével: »nem egészen

ment neme hiúságitól, szeszélyes, de lelke mélyében jó.« Midőn áldozatát »véres mellel, vértelen arczzal« maga előtt látja, megőrül. A történet, eltekintve a tetemrehívás keretétől, melybe Arany elhelyezte, ugyanaz. Mi több, e novella egyenesen mintha expositiója volna a ballada katasztrófájának. Itt megértjük, miért nem hisz Abigél Benőnek s miért lesz ez öngyilkossá. A novellában Szerényi Gyula szintén tévedésből öli meg magát, mert Hermina mással kaczerkodik, pedig Hermina csupán csak azért teszi azt, mert Gyulát egy szerencsétlen félreértés következtében hűtlennek hiszi.

E szerint Arany költői pályája kezdetén már magában hordta a gondolatot, melyből élte végén egyik legremekebb balladáját alkotta, mint a hogy Goethe Faustja élete végéig elkísérte szerzőjét.

E sötét, keserű tanulságok közepett azonban Arany nem hagyja egészen vigasztalanul nemzetét. Újra és újra felmerül előtte a régi dicsőség képe, nem mint egykor, hogy nagy tettekre buzdítsa a pezsgő fiatal életerőt, hanem hogy túrni, kitarítani segítsen és nemes daczra bátorítson. *Szondi két apródja* nem hódol meg a zsarnok parancsszavának, a szellem fölébe emelkedik az anyagnak, a lelki erő az erőszaknak, a kereszt hite a kardénak. A drégeli ostrom a tizenhatodik század egyik legnagyobb tette; hősök ivadéka támad a dőzsölő, pártoskodó nemzet nyomán és dicsőségük beragyogja a szenvedések komor évtizedeit. Arany megénekelte Losonczit és tanulmányt írt a Zrinyiászról s első két énekét megzendítette népies átdolgozásban. De *Szondi két apródja* nemcsak a nemes hős hű szolgálja volt, mint Kont fegyvernöke. E két énekes ifjú lelkében a költészet tüze ég, ajkukon versekben ömlik Szondi dicsősége. *A költészet, az irodalom fogja a magyart megtartani az elnyomatás korszakában*; annyi kincse közül ez egyetlen maradt; mert a gondolat fölött nincs a zsarnoknak hatalma. Ez a költészet álrühájában beférkőzik a szivekbe, izgat a mult nagyságával, küzdelmes dicsőségével és tanulságot merít erejéből. A két apród énekét ezrek fogják hallani, az ő ajkukon is rázendül a hazafi dicsősége vagy visszazsong lelkükben és mindenki tűr vagy tesz, de ereje el nem hanyatlik.

Hozzatok dalt emlékül, a hajdan
Lomb s virággal gazdag tájirul;
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirul.
Dalotokra könnyebben derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek;
A jelennek búját édesítvén:
Fiaim, csak énekeljetek!

Arany e költeményének is Tinódi krónikája volt a forrása. Tinódi a felső-magyarországi várak ellen 1552-ben viselt török hadat írta meg *Budai Ali basa históriája* czímen. Drége!

ostroma a 15—26. versszakokat foglalja magában s az egész mű alig két évre a hadjáratok után jelent meg. Tinódinak e műve is elsőrendű történeti forrás s a későbbi kutatások csak igazolták, legfeljebb kibővítették itt-ott adatait. Ezekből kiemeljük a két apród nevét, a kiket Tinódi névszerint nem említ s Czuczor is csak költött neveken, melyek erősen magukon viselik a nyelvújítás jellemét: *Dalár* és *Zenegő*. Ali basa írja Budáról 1556 deczember 30-án Krusit János zsitvai és bakabányai kapitánynak: »Itt en nalam ket gyermek vagyon deak, kyket Zondy Gyorgitwl vettem el, egyknek newe libardy es az másiknak Sebestyen. (Irodört. Közl. III. 99).« A mi két énekes apródunk, Libárdi és Sebestyén tehát még négy év mulva is Ali basánál volt, mint gyermekek s így az ostromkor még egészen zsenge korúaknak kellett lenniök. Tinódi krónikája különben így szól:

Vitéz Ali basa dolgában bölcs vala,
Drégel vára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgjúkat állata,
Négy álgjúja, hat taraszka néki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb vala,
Békefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett vala,
Az megszálláskoron el-kirekedött vala.

Töretni az basa kezdé Drégel várát,
Ott ám lerontatá egy szép magas tornyát,
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
Jó Zoltai Jánost; meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere;
Ezt tev Szondi Györgynek jó vitézsége,
Ott meg akar halni; azt ő már elvégezte.

Sőt az várnak falát, tornyát igen törte,
Basa oroszfalvi pappal kérette:
Az várat megadná, magát ne vesztené, —
»Már későn költ ahhoz«, — Szondi csak azt izené.

Sok foglya őnéki; kettőt ő hivata,
Két énökös apródját előállatá;
Azok előtt ily testamentomot szólla:
Az Ali basának két apródját ajánlá.

Ezen igen kéri basát, ő nagyságát,
Vitézségre tanítsa ő két apródját,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt meglátják az ő szörnyű halálát.

Gyorsan mind az négyet skárláttal ruházá,
Pínnzel kápájokat megtölté, megraká,
Az Ali basának szépen kibocsátá,
Ő minden morháját az közöbre hordatá.

Égeté, elveszté: istállóba méne,
Jó lovaiv hegyes-tőrrel általveré,
Lelkét az istennek ajánlá, igyéré,
Nagy derék ostromát Ali basa kezdeté.

Nagy szép dárda Szondinak kezében vala.
Sebesölve, térdön állván ő vív vala,
Romlott toron alatt által lötték vala,
Az fejét az hegyiről alá vetötték vala.

Jó Drégelnek vára lón basa kezében,
Szondinak az testét vivék eleibe,
Fejét keresteté, az testhöz viteté,
Mint oly vitéz embört, nagy szépen temetteté.

Ez egyszerű krónika volt mindazon költők forrása, a kik Szondival foglalkoztak, nevezetesen Arany előtt Czuczor *Szondi* és Erdélyi *Szondi Drégelben* című költeményeinek. Mindkettő a dicső mult képeivel izgatja a jelent, az Szondiban romantikus módon a nagy indulatok közt háborgó hőst, a dühös harczost, a lelkes hazafit, az érzékeny szívű apát rajzolja, Erdélyi népies hatások alatt készült balladája inkább lelkének csendes nagyságát ünnepli.

E költemények sem voltak Aranyra hatástalanok, nemcsak a tárgyválasztásra, de a hős felfogására, sőt a költemény alakjára, kifejezéseire nézve is.

Arany is először magáról Szondiról akart balladát írni. Hátrahagyott versei közt találjuk meg e legremekebb balladájának első fogalmazását *Szondi* címen:

»Beborult a csillagos ég felettünk,
Uram isten! védj a hazát helyettünk;
Vérünk áldozása,
Életünk fogyása
Hogy ne essék hiába:
Oh, ne engedj, uram isten!
Jutni pogány igába.«

Szondi vitéz szomorkodik szívében;
Töri török Drégel várát keményen;
Basa büszkén járat:
Adja fel a várat
Kegyelemért, cserébe,
»Kegyelem az istennél van:
Folyamodom elébe!

Hadakozó vitéz népem mind kevés,
 Fogy az ember, szaporodik a törés;
 Minden katonámra
 Egy-egy kapu tárva
 Döledező falomon:
 De azért mi nem megyünk ki,
 Itt halunk meg a romon.«
 Hallja Márton, Oroszfa lu pásztora,
 Kezeinél az úri szent vacsora . . .

.....

(Az ötvenes évekből.)

De ez inkább népdalos forma nem tetszett tovább Aranynak, még nem szállta meg igaz ihlet, a költemény hideg, csengő krónika.

Második töredéke már *A két apród* címet viseli, de csak egy versszakig jutott:

Szondi vitéz harczott lelkesen,
 Drégel alatt nyugszik csöndesen;
 Sírja felett kopján gyász lobogó, koszorú;
 Kopja tövén két szép ifjú.

Ime már a *Szondi két apródjának* első versszaka embrióban! De mily fenséggel zendül meg később e csengő, bongó, dalszerű sorokkal szemben: Felhőbe hanyatlott a drégeli rom! E művészi, bonyolódott, az esemény izgatott sietését a fenség nyugalomával mérséklő versformára kétségtelenül befolyt Czuczor költeményének mértéke. A rohanó anapaestusok jól illettek ott a mindig előretörő Szondi jellemzéséhez, a folytonos harcok izgalmához, Arany spondeusokkal és caesurákkal mérsékelte futásukat.

A cselekvény előadásában érdekesen tér el a három költő egymástól. Mindenik elmondja Szondi vitézkedését és hős halálát és mégis egyik költemény mintegy folytatása, kiegészítése a másiknak. Czuczor legelején kezdi az esemény elbeszélését. *„Mily had kel a Drégeli völgyön elé?”* Mikor a török sereg fölvonul, Erdélyi a közepén mikor *„Másé már a mező, csak a vár Szondié”* és Arany befejezi: *„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom.”* Aranynál az esemény mult s csak az apródok éneke jeleníti meg drámai módon.

A hős jellemében is nevezetes a három költő felfogása. Mindenik a nagy hőst, a kereszt és kard vitézét látja benne, de Arany hőse nem oly heves, mint Czuczoré, inkább rendületlen fenségével hat és nem oly érzékeny, mint Erdélyié, de mélyebb, lélekben gazdagabb. Vallásos hivatása Aranynál páratlanul nagyobb mint előzőinél. Még érdekesebb a különbség az apródok felfogásában. Czuczornál két ügytelen árva fiú, kik mikor a török a vár előtt megjelenik, rettegve gondolnak a bekövetkező halálos vesze-

delemre; Szondi harcziadót vár tőlük, ők remegve kérnek menekvést. Erdélyinél már rajtuk is elárad Szondi lelke, együtt kívánják vele megosztani a halált; fontosságban is nyerne s már mint az örök hír képviselői vannak említve. Arany egészen eszményíti őket s a költemény fő gondolatainak hordozójává teszi: a két apród a költészet, mely magasztalja, hirdeti az erényeket, melyekért a hősök meghaltak.

Kifejezés dolgában csupán Czuczor Szondijából találunk kettőt Aranynál. Czuczor azt mondja Szondiról, hogy:

A kis fiukért öli csak gond.

Aranynál:

Ezért öli bú.

Majd alább:

Nyerges Daliját üti szügyben.

Aranynál:

Szügyeikben tört keze forgat.

A költemény nyelvére Tinódi volt leginkább hatással. Arany a maga módján belévitte a tárgy régiségét. Egyáltalán rendkívül művészi a Szondi két apródjának nyelve. A törökök törökösen beszélnek s itt is ismét másként a basa meg az egyszerű szolga, az elbeszélés pedig régies. Arany mintha a nyelvben is szerette volna éreztetni mindazon hatásokat, melyek alatt egy-egy költeménye született; olyanok, mint a lerakodott földréteg, szétszedhetjük és megvizsgálhatjuk összetételét, mert az egyes rétegek elkülöníthetők. Tinódira emlékezett mindenekelőtt a többször ismétlődő régies mult: *hulla, álla, vevé, ragyog vala, az álgýú* — melyet már Czuczor is említ, — *marha, jó kard és e sorok: Minden tüzes ördög népet, falat ont, Töri Drégel sziklai várát.* Tinódinál: *Az várnak falát, tornyát igen törte. — Sok nagybecsű marhát máglyába kihordat. — Ő minden marháját az közöbre hordatá. Harczos paripái nyihognak alant, Szügyeikben tört keze forgat. — Jó lovait hegyes-törrel általveré. Mint bástya feszült meg romlott torony alján. — Romlott toron alatt által lötték vala. S hogy harczola még, Bár álgýugolyótól megtört ina, térde. — Sebesölve, térdön állván ő vív vala.*

A főlemelő, lelkesítő érzés, mely e balladákban uralkodik, megenyhíti azoknak sötét tragikumát. Még inkább felenged Arany hazaféjdalma azokban a történeti balladáiban, a melyeknek nő a hőse, mint: *Rákóczyné, Rozgonyiné, Az egri leány.* A romanticismus előkelő helyet juttatott a költészetben a nőnek, miután a classicismus, a férfiak költészete, háttérbe szorította; Arany balladáinak is számos a nőalakja. Arany e részt főleg a Garay nyomdokán jár, a ki a nőt gazdag típusokban vitte be a balladába. A cselekvő nő: a magyar honleány, a harczokban vitézkedő amazon, a női démon az ő balladáiban jelennek meg először,

nagyban különbözve már Vörösmarty nőjellemeitől: Szép Ilonkától, Kemény nejétől vagy Czuczor Hunyadinéjától, a kik inkább passiv alakok, a férfi holdjai, mert övé még a cselekvés egész világa.

Arany a romantikának mindkét fajta nőalakját bemutatja, nemcsak a nemes vitéz amazont, hanem a gonosz útra tévedt *Ágnes asszonyt*, az *Árva fiú*-nak elvetemült anyját, a démoni *Kund Abigélt* s az ártatlan bár, de a gonoszság ármánya miatt elbukott *Zách Klárát*, a romantikus drámának e legkedveltebb nőszemélyét. Azonban Arany mindenütt érvényesíteni tudja egyéni felfogását. Ezt röviden úgy fogalmazhatjuk, hogy mintegy meg akarja óvni a nőnek nőiességét a romantika túlzásai ellen. Az ő nőiben mindig van valami a női lélek gyöngédebb, eszményibb szövényéből, a férfi iránt tartozó hivatásából, gonosz női nem egész démonok, cselekvő női nem egész férfiak. Nem áldozza fel a régibb női ideált az új elméletnek, inkább csak elhelyezi körében és megegyeztetni vele. Mennyi gyöngéd nőiesség van Ágnes asszonyban! Részvétünk sokszorta fölülhaladja erkölcsi fölháborodásunkat, Kund Abigél mily súlyos vádat emel magára önvallomásában! Még legelvetemültebb az Árva fiú anyja, de keservesen bűnhődik ez is. Az anyai szeretet szikrája, melyet szerelme elfojtott, hatalmasan fellobog szívében s a költő szánalmunkat esdi a gyermeke sírjához járó szegény örült számára.

A hazafias balladák is e felfogás tükrei. Rákóczyné, a kékszemű, szőke, német asszony házasságában magyarrá lett és forrón lelkesedik új hazájának ügyéért, melyet a bécsi udvar kockára tett. Egy »magyartalan hölgy«, a kit Széchenyi és Vörösmarty lángszavai honleánnyá avattak. De politikai küldetése rabférjének meglátogatásává zsugorodik és új hitvallását annak keblére borulva szavalja el. Mennyivel fontosabb és egészen politikai szerepet juttat neki Szigligeti *II. Rákóczy Ferencz fogságá*-ban! Rozgonyiné magyar amazon, de csak férjéért megy harczba, hogy élve halva mindig közelében lehessen. Az egri leány az egri hősnők véréből való, száz évvel ő előttük. De nem keresi a harcot, nem akarja kiereszteni kedvesét sem a küzdelembé, csak eleste bőszíti fel s azzal a karddal osztja a halált, mely annak szívét járta át, míg ő maga is el nem esik. Arany más költeményeiben is így rajzolja a nőt: Széchy Mária szívében hősiség és szerelem küzdenek s a férfias Anikó csak Miklósért ölt pánczelt és sisakot.

A *Rákóczyné* ballada alig más, mint Karolina Amália hessen-rheinfelsi hercegnő politikai küldetése, — a mint az a történelemből ismeretes — drámai cselekvényben. Még merev, szónokias mint a negyvenes évek balladáí, és a politika versenyre kel benne a költészettel. Arany kihagyta összegyűjtött költeményei sorából, érezte, hogy még nem az ő balladája, nem felel meg később e műfajról alkotott felfogásának.

Rozgonyiné vitézkedése szintén történeti esemény, bár Arany merészebb változtatásokat engedett meg benne magának. Rozgonyi-

nak és nejének Czecziliának, vagy mint Arany írja, Cziczellének hőstetteit a bihar-galambóczi csatában Zsigmond királynak 1433-ban kibocsátott adománylevele tartotta fenn számunkra. Közölve van: Fejér, Cod. dipl. X. (VII. 628. 773; megújítása Rozgonyi István részére u. o. XI. 150); legújabbán Szilágyi Sándornak A magyar nemzet történetében és fordításban így szól: Mi Zsigmond Isten kegyelméből mindenkor felséges római király és Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvátország stb. királya, emlékezetül adjuk jelen levelünk által jelentve mindenkinek, a kit illet, hogy mi úgy az általunk őszintén szeretett és igen kedvelt nagyságos Czeczilia úrasszony, a mi szeretett hívünk nagyságos Rozgonyi István temesi főispán felesége és Szentgyörgyi Gróf Péter leányának különös kedveskedésül, mint egyszersmind az ő dicséretes szolgálatainak figyelembevételével s azokra tekintettel, melyeket ő a felségünk által ostrommal körülvevett Galambócz vára alatt vakmerőséggel és serény éberséggel teljesített és véghez vitt, a melyek közül némelyeket az ő tettei emlékezetére és tiszteletre méltó ajánlása végett, hogy egyebeknek is, kik az asszonyi állapotban vannak, példát adjon és az áldozatkész vakmerőségre ösztönül szolgáljon, ezennel méltó elbeszélés módjával ide iktatandónak tartottunk. Tudniillik maga »grófnő úrasszony« mikor mi és említett István úr, az ő férje a nyáron, a melynek már harmadik fordulóján vagyunk, seregeinkkel a mondott Galambócz vár körülzárolásában voltunk és fáradoztunk, egyéb úrasszonyoknál bátrabban és derekabban, mi Szent-László várának nevezett várunkhoz, melyet az említett Galambócz várral szemközt a Duna azon részén építettünk, oda merészelt jönni és egy fegyveres Gályánkra, melyet többek közt épen ott a Duna folyamon tartottunk, nemcsak leküzdve az asszonyi és női nemmel járó gyenge, remegő, megijedő lelki állapotot, de sőt lelkesedéssel és katonai bátorsággal vakmerően felszállott és azzal a mondott Duna folyamon serényen most ide, majd oda evezett, a harci támadás megkezdése után pedig abba belevegyülve, több győzelmes rohamot intézett, továbbá ugyanarról a gályáról az ostromágyúkból vagy bombardákból, kődobogépekből és más e célra szolgáló hadi szerszámokból azon Galambócz várára t. i. az ellenük harczoló törökök ellen, a kiké volt a vár, többször sőt ismételten lövetni nem félt. A miért magát a grófnő úrasszonyt valami királyi kegyünkkel kitüntetni és méltó jutalom adományával megjutalmazni akarva és ezen grófnő úrasszony részére kellemesebb, gazdagabb és módosabb helyzet biztosítása végett bizonyos Szil, Nebancs, Szanas nevű birtokokat Tolna vármegyében, melyek köztudomás szerint előbb néhai Szili László örökösök reménye nélkül elhunyt emberéi voltak és ugyanannak magva szakadása folytán országunk szokása szerint törvényesen a mi királyi kezünkre háramlottak, összes hasznaival, bárminemű tartozékaival, u. m. szántás alá való mívelt és míveletlen földjeivel, mezeivel,

legelőivel, rétjeivel, erdeivel, berkeivel, vizeivel, folyóival, vízfolyásaival, malmaival, malom helyeivel, általában bárminő nevű szóval nevezett haszonnak és járandóságnak teljességével egyetemben azok valódi határai és régi mesgyéi alatt, melyek alatt azokat előbb említett néhai László és bárki más eddig törvényesen hatalmában tartott és birtokolt, a mi bizonyos tudomásunkkal és határozott szándékkal a mi főpapjaink és zászlós uraink érett megfontolása is hozzájárulván, említett grófnő urasszonynak és általa örököseinek és összes utódainak adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, sőt adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk, hogy örök joggal és visszavonhatatlanul birtokolják, egyszersmind hatalmukba vegyék és bírják mások jogsérelme nélkül, helyben hagyva és megengedve nevezett grófnő urasszonynak, hogy ő életében és halálakor fent említett birtokok felől, melyeket, a mint fent előadtik, neki adományoztunk, bárki vagy bárkik részére szabadon, korlátlanul és bármiképen rendelkezheessen ezen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva, melyet kiváltság levelünk alakjában is megszerkesztetünk, mihelyst nekünk valósággal visszahozták. Kelt Pozsonyban, Szent Gergely pápa napja előtt való legközelebbi csütörtökön, az úr 1430-ik évében, magyarországi stb. uralkodásunk negyvenharmadik a rómainak huszadik, a csehországinak tizedik évében. A pecsét alatt: A király úr saját megbízása.

Arany Rozgonyiné-jához Szalay Lászlónak elbeszélését használta fel. (Magyarország története. II. 370 s. köv. 1.) A költemény egész menete megegyez vele és számos kifejezése is visszahangzik a költeményben.

»Zsigmond Nándorfehérvárt megerősítette s miután szemben Galambóczzal Lászlóvára felépült, 1428. tavasszal a török ellen készült serege Rozgonyi István pozsonyi gróf vezérlete alatt harmincezer főre ment, melyekhez Vitold litván nagyfejedelem, kivel a király februárius végén Kassán találkozott, még egy csapat lengyelt, moldvai oláhot és oroszot küldött. Április végén Galambóc szárazon és vizen megtámadtattott.¹ A Moravából a Dunába érkezett török hajók² Lászlóvár oltalma alatt felgyújtattak, s itt Rozgonyi hitvese: Czecczilia, a Szentgyörgyi grófok családjából,³ halhatatlan nevet szerzett magának. Gályájáról, melyet maga vezérelt, több török hajót felgyújtott és elsüllyesztett s férjének oldala mellett nevezetes részt vett az erősség ostromában. A falak már minden oldalról roskadoztak, s a düledező tornyok a vár közel feladását várták Zsigmonddal, midőn május végén Murád roppant sereggel Galambóc felé közeledett.⁴ A meglepett király nem merészelve Murád százezerre menő seregével⁵ megmérkőzni, alkudozásra lépett a

¹ Folyamon is, szárazon is egyre török, vesztik.

² Pogány török a Moraván érkezik új haddal.

³ Hív szerelme, szép Ciczelle, Szentgyörgyi leánya.

⁴ Közeledik nagy hadával törökök császára.

⁵ Százezerre megyen serge, sok basával, béggel.

törökkel, hogy visszavonulását eszközlésbe vehesse. És Murád csakugyan fegyverszünetre lépett vele, melynek erejénél fogva Zsigmond háborgatás nélkül vihette át a Dunának szerb partján levő hadait Lászlóvárba, ha Galambócz ostromával azonnal felhagy. Ehhezképest a vívók hajókra szállítottak s a magyar erőnek egy része már a tulsó parton volt, midőn Murád népei, megszegvén a fegyverszünetet, Zsigmondra és a tartalékseregre vetették magokat. A király Rozgonyinak s egy Zaviss nevű lengyel lovagnak köszönhetette életét, amaz őt magával egy csónakba ragadta, melyen, mint harmincznégy évvel korábban Nikápolynál,¹ az ozmán düh elől meneküljön; emez dandárával mindaddig elszántan vívott a Zsigmond után rohanó tömeg ellen, míg a királyt és környezetét Lászlóvár oltalmába vette. Az erősség olasz tüzérei, mihelyest a mieinket tusában látták az ozmánokkal, azonnal megújították a tüzet Galambócz s a törökök hátsó sorai ellen és Zsigmond e körülménynek köszönhetette, hogy vesztesége csak ezer főre ment, az elesettek között a hős Zavisst találjuk, kiben a törökök közül többen a királyt gyanították s ki az ellene mért száz és száz szablya csapásai alatt összeroskadott.

Szalay ezen elbeszélésén kívül — úgy látszik — Fessleré is hatott Aranyra. (Gesch. d. Ungern IV. 375). Legalább Szalay nem emeli ki azt a körülményt, hogy most először szólt az ágyú magyar-török ütközetben, a mit pedig Arany élénken hangoztat.

Szól az ágyú, szokatlanul durva ozmán fülnek,
Hajóira tűz kanócok, koszorúk repülnek.

Az ütközet leírására Fesslernek ez elbeszélése irányadó: »Cäcilia, des Grafen Templin von Sanct Jörgen Tochter, Stephan Rozgon's Gemahlin, grossherzige, von Vaterlandsiebe begeisterte Frau theilte mit den Ungarischen Waffenmännern des Tages Arbeit, Gefahr und Ruhm; Befelshaberin einer Galeere, bohrte sie mehrere feindliche Schiffe in Grund, steckte andere in Brand, sandte aus ihren Bombarden, Büchsen und Balestern Tod und Verderben in die Burg. Von anderer Seite richtete die schwerste Kanone, in Ungarn gegossen, Graf Stephan von Rozgon selbst und schoss damit mehrere Thürme der Burg in Schutt.«

Látnivaló, hogy Arany az ütközet lefolyásának és egyes adatainak dolgában ezuttal is híven követi forrásait. Saját leleménye az expositio, midőn Rozgonyiné csatára indul; jellemző párbeszéde férjével. öltözködése — ez a Homérosra emlékeztető leírás — és a befejezésben Rozgonyiné felmagasztalása. A források szerint ugyanis a királynak megmentésében egyedül Rozgonyinak van része s arról sincs szó, hogy a vízbeesett Rozgonyit neje mentette

¹ Arany ezt az adatot is felhasználta Rozgonyiné és Zsigmond király ingerkedő párbeszédében, mikor Zsigmond Rozgonyiné szemének nyilait emlegeti, Rozgonyiné pedig azzal vág vissza, hogy nem oly divat már ma nyíllal löni, mint felséged fiatal korában, a mivel a nikápolyi vereséges csatára czéloz.

volna ki, a mely balesetet különben Arany egészen mellőz is, és Rozgonyiné vitézkedése csupán az ütközetben tanúsított bátor viselkedésében s a várnak hajójáról való lövetésében áll. Arany itt költői czélja kedvéért erősen eltért a valóságtól és szabadon alakított. Rozgonyiné így Zsigmondot és férjét felülmuló fényben ragyog s jobban megvalósítja Aranynak a nőről alkotott amaz eszményét, hogy a nő, ha fegyvert fog is, csak szivétől indíttatva teszi és czélja akkor is inkább a mentés, segítség, ápolás. Rozgonyiné ezzel a tettevel fölülmulja magában a harczos nőt, s az ország is inkább a királynak és férjének mentőjét magasztalja benne.

Különben a költeménynek erre a részére, a gálya, vészszel-
teli hajózás gondolatára Arany saját vallomása szerint egy skót ballada, az általa fordított *Sir Patrick Spens* is volt némi hatással. De csak egy-két helyen:

Rozgonyiné

Hej, ki hozza, kormányozza
Ide azt a gályát . . .

Én, én hozom, gyöngé asszony
Hajómat az éjben.

Sir Patrik Spens.

Hol egy legény, hogy a kormányt
Fogná meg azalatt . . .

Itt vagyok én: és a kormányt
Megtartom azalatt.

De mily távoli vonatkozás ez. Ha maga nem mondja, igazán senkinek se jutott volna eszébe s Arany méltán jegyezhetette meg egyszer tréfásan róla: »Megtartottam a katona regulát: a mit lop-tam, jól eldugtam.« (V. ö. Riedl, Arany János 222. l. és Szász Károly, Arany balladairól. Pesti Hírlap 1884. febr.)

Az *egri leány* történetét Philippus Callimachusnak De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis című krónikájából vette Arany. (L. Schwandtner gyűjteményében: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bécs, 1746. I. k. II. rész 479—481. l.). Itt van elmondva, hogy I. Ulászló király azon lengyel önkényte-
seket, kik a Magyarország felvidékét háborgató cseh rablók ellen sikerrel küzdöttek volt, Budáról Odrovánszky Péter vezérlete alatt az ország határszéléig velök menendő magyar díszkiséret mellett Lengyelországba küldte, hogy a Podoliába beütött tatárokat kiűz-zék. Ezután így szól a krónika:

Quum itaque Agriam pervenis-
sent, liberaliterque ab Episcopo ac-
cepti, licentius quam ratio temporis
et vicini hostis solertia patiebatur,
conuiuibus hilaritaticque indulgerent;
seu quia numero ac viribus fidentes,
periculum contemnebant, seu quia
secundis rebus, negligentia familia-
rior est, quam adversis: Telefus, qui
per id tempus praesidio Cassoviae

Midőn így Egerbe érkeztek, a
püspöknél szíves fogadtatásban része-
sülve, sokkal szabadabban mint azt
a körülmények s a szomszédban ta-
nyázó ellen ébersége javallotta, át-
adták magukat a lakmározásnak és
vigasságnak; már akár mert szá-
mukban és erejükben bizakodva a
veszedelmet kicsinylették, akár azért,
mert a gondatlanság közönségesebb

praeerat, ratus bene gerendae rei sibi oblatam occasionem, cum manu expedita profectus contentissimo gradu, per silentium noctis, illuc se recepit. Quamque omnes custodias, velut media pace, solutas inuenisset: ab ea parte, qua facilius ac tutius rem agi posse arbitrabatur, murum, nullo usquam obsistente, transcendit, excitatoque ad terrorem nonnullis in locis incendio, canentibus signis, et velut in capta urbe, clamore sublato, inermes sopitosque adoritur. Et primo statim impetu, domos complures, et Polonorum fere omnes currus, tumultuarie diripit. Cumque hostes, inter clamorem, caedem, populationem, ignem, trepidi ac semisomnes, vix arma expedirent: cum ingenti praeda caeterarum rerum, sed et iumentorum atque hominum, retro abiit. Hungari vero ac Poloni, tandem somno et trepidatione discussa, quum simul armati conuenissent: nec difficile videretur, fugientem hostem assequi, et abactam praedam recuperare: cursu effusissimo, aegre, propter impedimenta et lassitudinem, properantes, insequuntur. Itaque prius multo, quam inclinare sol coeperat in occasum, quum instans a tergo exaudiretur hominum simul et equorum fremitus: Telefus, qui suos, nocturni itineris celeritate, ac labore fatigatos sciret, tum praeda onustos atque impeditos, desperata fuga, ad vires se conuertit; et in quo, propterea quod Leopoliensis Palatinus erat, plurimum reponebat, seu redimi cogere, seu permutatio captiuorum fieri aliquando contingeret, Petrum Odrouansanum, quem cum aliis multis captum abducebat, familiari cuidam suo, Soloma nuncupato, cuius fidem satis ut arbitrabatur cognitam perspectamque habebat, in pro-

a jó szerencsében mint a balsorsban. Telef, a ki ez időben Kassa őrségének élén áll vala, az alkalmat a cselekvésre kínálkozóan véelve, egy könnyű csapatral utnak indul s az éj csendjében erőltetett menetben oda érkezik. Miután minden őrséget, akár csak béke idején, teljesen felbomolva talált: a falat azon a részen, a honnan a dolgot könnyebben és biztosabban vélte intézhetni, minden ellenállás nélkül meghágja s egyes helyeken félelemkeltés céljából tüzet támasztva riadót fuvat és mint elfoglalt városban, hangos lármával ront az alvókra és védtelenekre. És mindjárt az első támadással több házat s a lengyeleknek csaknem összes szekereit hamarosan kifosztja. Midőn az ellenség láрма, öldöklés, pusztítás, tűzvész közepett, rettegve, álomittasan nagynehezen fegyverre kapott, ő már mindenféle holminak, de kivált barmoknak és embereknek roppant prédájával elvonult. Midőn a magyarok és lengyelek az álmából és ijedtségből végre magukhoz térve, azon fegyveresen összejöttek, nem látszott nehéznek előttük a futó ellenséget utólélni és az elhajtott zsákmányt visszaszerezni: tehát a rendetlen futásban, az akadályok és fáradság miatt csak nagy nehezen előrehatoló sereget űzőbe veszik. És így jóval előbb mintsem a nap nyugvóra kezdett hajolni, fölhangzott hátulról az embereknek és lovaknak fenyegető zaja. Telef, a ki jól tudta, mennyire megviselte övét a gyors éji út és a fáradság, a zsákmánnyal megrakott és attól akadályozott embereit, kétségbeesvén a futás sikere felől, erejük összeszedésére kezdte ösztökélni; és a kire, minthogy lebergi palatinus vala, legtöbbet adott, akár visszavásároltatnék, akár a foglyok kicserélésére

pinquum oppidum perducendum custodiendumque commisit. Nec mora, vltima experienda percipiens, impedimentis in viam praemissis, suos monet: qui a tergo instarent, tumultuariam manum esse, inermes, in-compositos, et adhuc praeteritae noctis inopinato pauore fluctuantes, ac trepidos; nonnullos etiam saucios debilitatosque, qui, cum ad tuendos se domi vires atque animi defuissent, temere postea prosiliendo, arma cepissent, quasi facilius foret, in aperto campo res suas pugnando recuperare, quam fuisset clausas intra urbem parietibus tueri. Quidquid aut periculi fuerit aut laboris, iam esse exhaustum, et celeriter eundo, et inopinantes inuadendo: praedam esse in manibus, quam utique multo facilius foret, inter pares vires defendere, quam fuisset rapere. Sed et multos ex hostibus teneri vinctos, et eosdem magis strenuos, quos non somnus, non metus, non subitarius tumultus, a conserenda manu auertisset: qui superesent, vino adhuc somnoque graues, aut vulneribus afflictos esse, regendisque tantummodo equis, vix satis aut animorum, aut virium habere. Quin, etiam si paria essent caetera, inter tam dispari causa pugnantes, fortiores esse debere, qui sine spe veniae de vita dimicarent, quam alii, quos modicae abactae praedae dolor armauisset. Meminissent eorum, quae in suae gentis praesidiarios paucis ante diebus ad Cassoviam, foede ac crudeliter commissa fuissent: anniterenturque pugnando acriter, et virorum fortium exitu, vitam relinquere potius, quam capi per ignauiam aut trepidationem paterentur, vt veluti pecora, per ludibrium postea trucidarentur, quo maiori impetu in hostem ferrentur, eo minori discrimine,

kerülne valamikor a sor, Odrovánszky Pétert, a kit sok másokkal együtt foglyul elhurcolt, átadta egy Soloma nevezetű szolgájának, akinek hűségét eléggé ismertnek és kipróbálnak vélte, hogy egy közeli városba vezesse és őrizet alatt tartsa. És halogatás nélkül, mikor látta, hogy meg kell kísértenie a végsőt, a podgyászt az uton előreküldvén, biztatja övéit: hogy az üldözők csak zagyva tömeg, fegyvertelen, minden rend nélkül való s még az elmúlt éjnek váratlan ijedelmétől zavarodott és rettegő; hogy egynéhány sebesült, kétségbeesett ember, a ki, mert ottho magát megvédelmezni nem volt ereje és bátorsága, később vakmerően kitámadva, fegyvert ragadt, mintha bizony könnyebb lenne jószágát a nyílt mezőn harczolva visszaszerezni, mint lett volna a város falai közé zárva megvédelmezni. A mi veszedelem, fáradalom volt, azt már kiállották a gyors menéssel és váratlan támadással; a zsákmány kezük közt van s azt mindenesetre könnyebb egyenlő erővel szemben megvédeni, mint volt elrabolni. De sokat el is fogták az ellenség közül, épen az éberebbjét, a kiket sem álm sem félelem, sem a hirtelen zavar nem tartott volt vissza a verekedéstől: a többi még bortól és álomtól ittas vagy meg van sebesülve, és alig van elég bátorsága és ereje lovának vezetésére. És ha minden egyéb egyenlő volna is, ilyen különböző ügyért harczolva, bátrabbaknak kell lenni azoknak, a kik a bocsánat reménye nélkül küzdenek életükért, mint azoknak, a kiket egynéhány elhajtott jószág kára fegyverzett föl. Emlékezzenek vissza ama gyalázatos kegyetlenségekre, melyeket ellenük azelőtt néhány nappal Kassánál elkövettek,

partam praedam retenturos, multoque incolumiores abituros. Superueniant iam hostes: itaque conuersus in eos Bohemus, magnis animis ac viribus, impetum, quo in se ferebantur, excipit; propulsatque tam acriter, vt neque in equis, neque in hominibus, praeteriti laboris lassitudo appareret. Suggerebat vires, cum veniae desperatio, tum retinendae praedae cupiditas. Polonos autem et Hungaros, non iactura solum rerum suarum, sed verecundia etiam stimulat: turpiter se deprehensos putantes, et a paucioribus, inter vinum somnumque, rebus suos exutos; vnicamque esse illius abolendae maculae rationem. si vincerent. Pugnatum igitur aliquamdiu ancipiti Marte: cumque vtrinque multi et vulnerantur et caderent; tandem lassitudo pervicit, ut Telefiani loco cederent, in fugamque verterentur. In qua multi trucidati, multi equorum pedibus obriti, praeda omnis recuperata: Telephus autem, cum plerisque Australibus Bohemisque, viuus in potestatem venit; ductusque est Agriam, et custodiae traditus. At Soloma, suorum fortunae ignarus, et commissi sibi Odrouansani cura sollicitus; vt quam celerrime se in tutum reciperet, Nioplai Zuderis, quae proxima erat, arcem petiit. Is paulo ante ad reginam defecerat. Itaque putans oblatam sibi occasionem, reconciliandi se Vladislao, cuius auctoritati et opibus, post reginae in Austriam commigrationem, videbat plurimum accessisse: captiuum, quem propter generis nobilitatem, auctoritatemque inter suos, non iniuria magnificandum putabat, paulo post Budam perduxit ad regem, atque eo munere, defectionis veniam impetrauit.

In tam praecipiti et diuersa

és törekedjenek vitéz küzdelemmel és hősi halállal inkább életüket elveszteni, semmint túrják, hogy gyáván, remegve elfogassanak, s barmokként azután ölessenek le rútl; minél nagyobb rohammal támadnak az ellenre, annál kisebb lesz a kétség, hogy a szerzett prédát meg birják tartani és annál kevesebb sérelemmel fognak eltávozni. Eközben az ellenség rájuk rottott; a cseh ekkor velük szembe fordulva bátran és vitézül fogadja az ellene irányzott támadást; s oly hevesen veri vissza, hogy sem a lovakon, sem az embereken az elmúlt fáradság nyoma sem látszik. A kegyelem felől való kétség és a zsákmány megtartásának vágya erőt öntött beléjük. Ellenben a lengyeleket és magyarokat nemcsak vagyonuk veszte, hanem a szégyen is ösztönözte: látták, hogy gyalázatos meglepetésnek estek áldozataul s bor és álom közepett számra csekélyebb ellentől fosztattak ki; a csorba kiköszörülésének egyetlen módja: a győzelem. Egyideig kétes volt a csata sorsa: mindkét részen sokan sebesültek meg, estek el; végre a fáradság következtében Telef emberei hátrálni kezdtek, majd futásnak eredtek. Közben sokan leölettek közülök, sokat a lovak patái tapostak agyon, az egész zsákmány visszakerült; magát Telephet több osztrákkal és csehvel élve fogták el s vitték Egerbe, a hol őrizet alá vették. Soloma ezalatt nem tudva mi történt társaival, és a rábizott Odrovánszky gondjától is aggasztva, hogy mentül előbb biztonságba jusson, Zuder Miklósnak várába igyekezett, mint legközelebb esőbe. Ez kevéssel azelőtt a királynéhoz pártolt. Most az alkalmat kedvezőnek vélvén Ulászló kiengesztelésére, mert átlátta, hogy a királynénak

fortuna commutatione, nox, casus, trepidatio, impetus, multa tulit, aut inusitato genere mortis, aut rapiendi obsistendique conatu, varie memorabilia. Inter quae, id vt maxime literis prodendum, ita etiam maxime miserabile. Ex media sorte populi, forma et iuuenta florens Agriensis, suae conditionis atque aetatis iuenculam, perditte amat, mutuoque felici sorte amabatur. Consueuerat vero, observatis occasionibus, se ad eam noctu recipere desideriumque suum, non tam fructu amoris satiare, quam novis semper alimtis augere. Quum itaque direptio ciuitatis, apud amores suos ipsam deprehendisset: ratus forsitan, discurrentium ad praedam atque caedem, tumultum esse ebriorum; propterea, quod largius, quam sobrios deceret, eos pridie vino indulgere viderat, non statim ad primum clamorem exiit. Deinde, quum non solum clamor et strepitus armorum augetur; sed mulierum quoque eiulatio, puerorumque vndique ploratus maior, quam pro compotantium rixa et iurgio, discriminis, et mali grauioris trepidationem incuteret: quo euocabat conturbatio, proripere se voluit; sed retinente amica, et ne recta properaret, admonente, ne si domesticos quoque alios idem tumultus excivisset, casu in eorum aliquem ageretur, per fenestram, in vestibulum domus se dimisit. Quem vt foras emitteret, illa ex diuerso per scalas propere subsecuta, ostium reserauit; quum superuenissent iam hostes ex parte altera, mox fores demoliti irrupturi. Egre dientem igitur, armati, gladiis vulneribusque excipiunt, eo etiam acrius, quod ipse cum ferro, iam pridem, per caecam trepidationem districto prosilierat: non tamen sta-

Ausztriába történt kivándorlása óta ennek tekintélye és vagyona nagyon meggyarapodott, a foglyot, a kit családjának nemessége és tekintélye miatt nem ok nélkül nagyrabecsülendőnek vélt, röviddel azután Budára vitte a király elé és ezzel az ajándékkal bocsánatot is nyert pártszegéseért.

A sorsnak e hirtelen és különböző változásaiban, az éjszaka, a meglepetés, a rémület, a harcz közepett sok oly dolog történt, a mi a halálnak szokatlan neme vagy a rablás és ellenállás küzdelme miatt említésre méltó. Ezek közt az az eset leginkább feljegyezni való, a mely egyszersmind a legszomorúbb is. Egy középsorsú, élete virágjában levő szép egri ifjú halálosan szeretett egy korban és rangban hozzávaló leánykát, a ki őt boldog viszonszerelében részesítette. Éjjel kilesve az alkalmas időt, hozzá is szokott volt lopózni, nem azért, hogy vágyát a szerelem gyönyörűségével kielégítse, mint inkább, hogy ujjabb táplálékkal élesztgesse. Midőn a város kirablása ekként ép szeretkezés közben érte, azt hihette, hogy a zsákmányra és gyilkolásra sietők zaja részeg emberek lármája, és így mert előtte való nap tovább látta volt őket iddogni, mintsem józanokhoz illenék, nem futott ki mindjárt az első neszre. De aztán már nemcsak a fegyversek lármája és robogása, hanem az asszonyok jajveszékelése és a gyermekek siránkozása is nagyobb lön, semhogy ivók villongásának és czivakodásának lehetett volna tartani és nagyobb bajnak, s veszedelemnek félelmét ébresztette: ki akart rontani a zavargás színhelyére; s bár szeretője visszatartotta és intette, hogy ne siessen ki mindjárt, mert

tim concidit, etsi multis magnisque vulneribus petitus: sed acriter se defendens, duos prius obruncauit. Ibi mulier, dolore ac desperatione plus quam viriliter elata, cum nollet amanti suo superuiuere, viribus, quantas amor iraque et desperatio dabat, vni ex militibus, qui exanime corpus circumstabant, gladium extorsit; furioseque insultans, antequam cohiberi posset, plerosque vulneravit, viris ex diverso turpe ducentibus, si ferro cum femina decertarent. Tandem comprehensa, vbi ferociae, qua concita debacchabatur, stimulum indicauit gladio, quem vltra amantem arripuerat, pectus suum transfodit, et vt super cadaver vita sibi carius occumberet, in partem, in qua iacebat, se praecipitem dedit: tanta militarium animorum admiratione, vt caeteris commilitonibus cum praeda discedentibus, illi, quos ad eam domum fortuna congregauerat, vacui et mirabundi, paene in manibus hostium remanserint.

a házbelieket is ki találja szólítani a lárma, még beléakad valamelyikükbe, ő az ablakon keresztül a ház udvarára bocsátkozott. Kedvese, hogy kiereszsze, a lépcsőn szaladt utána s kinyitotta neki a kaput. Az ellenség már ekkor odaért a másik oldalról és a kaput lerontva épen be akart törni. A fegyveresek tehát karddal és sebekkel fogadják a kilépőt, s pedig annál hevesebben, mert az ifjú kardját már előbb csupa félelemből kirántva tört elő; nem esett el egyszerre, ámbár sok nehéz sebet kapott, hanem bátran védekezve, előbb két rablót elejtett. A leány ekkor inkább a fájdalomtól és kétségbeeséstől, semmint férfias bátorságtól tüzelve, minthogy kedvesét nem akarta tulélni, a holttestet körülálló katonák egyikének kardját a szerelem, harag és kétségbeesés összes erejével kirántotta, s bőszerűen rájuk ugorva, mielőtt megakadályozhatták volna, majdnem valamennyiüket megsebezte, mert a férfiak rút dolognak tartották, hogy karddal küzdjenek asszony ellen. Végre elfogták s miután dühöngésének okát adta, felragadta kedvese oldala mellől a kardot, átdöfte keblét és, hogy az életénél is kedvesebb holttest fölé lehelje ki lelkét, úgy rogyott össze, hogy arra az oldalra essék, a melyen ő feküdt. A katonák annyira elálmélkodtak e jeleneten, hogy míg bajtársaik a zsákmánnyal már el is távoztak, ők, a kiket a véletlen ama ház előtt csoportosított össze, üres kézzel álmélkodva, majdnem az ellen kezébe kerültek.

E nehézkes, retorikus történetből készítette Arany az egri leánynak meghatóan bájos balladáját. Igazi romantikus öt képet szerkesztett belőle. Az elsőben a cseh rablóvezér tanyája, tivornyázó, durva bajtársai, a második hirtelen ellentéte, egy kedves

szerelmi idyll: az egri ifjú találkozása kedvesével, a harmadik a magyar és lengyel daliák vígadozása, versével is jellemzően a lengyel néphimnusz mértékében. A szerelem és barátság képei kiragyognak a harcz és bosszú sötét éjszakájából és mintha nem lenne sok ideig helyük e zord világban, már fölváltja őket a komor folytatás: a rablók betörése Egerbe, a negyedik részben az utczai harcz, az egri leány hős küzdelme és halála, az ötödikben a csehek lakolása. Lovagi vitézség és szerelem egyesülnek abban a kettős szerkezetben, mely Arany művészetének sajátja. Jellemzetes történet arra a korra, a melybe Arany helyezte balladáit: a magyar vitézség föltüntetése fiaiban, nőiben egyaránt s az odaadó szerelem, a barátság, derült mulatozás erényéé, miket annyiszor váltott föl zord harczok bonyodalma az elmúlt századok folyamán.

Ágnes asszony története, Gyulai Pál úr szóbeli közlése szerint, valóságon alapul annyiban, hogy Geszten, midőn Arany ott Tisza Domokos mellett nevelősködött, élt egy csendes őrült paraszt-asszony, a kinek mániája az volt, hogy reggeltől estig a patak mellett mosott. Magát az őrülséget előidéző büntényt honnan vette Arany, saját leleménye-e: nem tudhatni; azt azonban, hogy az őrülség folyamatának rajzát honnan tanulhatta, nem felette nehéz eldöntenünk. A mint a tragikumra, a vétség és az erkölcsi világrend feltámadásának eszméjére Shakspere volt a mestere, azonképen a részletekre, a tisztító örülési folyamat mikéntjére is ő volt Aranynek kalauza. Egyébb balladáin is meglátszik a beteg emberi lélek nagy ismerőjének hatása. *Ágnes asszony* mintaképe *Lady Macbeth*. Nem ő követi el a főbűnt, nem ő öli meg férjét, csak közvetve okozza, habár tán nem is beszélte rá szeretőjét, mint férjét a lady Duncan király meggyilkolására. Az ő feladata csak a bűnjelek eltakarítása, a véres lepedő kimosása, mint a ladyé a katonák fegyverének vérrel bekenése. Ez a ténykedése, mint a melyen tehát bűnrészessége alapul, lesz rögeszméjének is alapja. Folyton látja a lepedőn a foltot, mint a hogy *Macbeth* és neje kezükön a vérnyomot. *Macbeth* így kiált fel a gyilkosság után:

. . . Minő kezek!

Szemeimet kiszaggatják!

Neptun egész oceánja ezt a vért

Le birja-é kezemről mosni? — Nem

Inkább kezem pirosra festi a

Zöld tengerek végetlen árjait! (II. 3.)

Lady Macbeth ép így szenved:

Orvos. Mit csinál most? Nézd csak, hogy dörzsöli a kezeit.

Komorna. Szokása; úgy tesz, mintha mosná. Láttam már, hogy egy óráig is folyvást így tett.

L. Macbeth. Itt — mégis van egy folt . . . El, átkozott folt! Mondom, el! Egy, kettő: — úgy ideje már hozzá látni. A pokol

sötét! . . . De ki hitte volna, hogy annyi vér legyen az öreg emberben? . . . Mit? soha sem akarnak megtisztulni e kezek? . . . Itt mégis érzik a vérszag. Arábiának minden illatszere sem édesíti meg e kis kezét! Oh! oh! oh! (V. 1.)

A megőrülés többi fázisa is Shaksperere utal. Ágnes érzi, hogy a börtöne éjében tánczó rémek meg fogják tébolyítani. Fél, hogy megőrül. Ez a félelem rendes jele az őrülés közeledésének. Lear így kiált fel: »Irgalmas ég, ne hagyj megtébolyodnom! Eszméletem ne vedd el, nem szeretnék megtébolyodni!« Macbeth is fél:

. . . Mért nem bírtam egy
Áment kinyögni hát? Az irgalomra
Legjobban én szorultam és az Ámen
Csak torkomon akadt.

L. *Macbeth*. Ily tetteken
Igy tépelődni nem kell; mert az ember
Könnyen megőrül.

Mikor Ágnes már érzi, hogy meg van háborodva, akkor is titkolja, öltözetére gondot fordít, szöghaját is megsímítja, »nehogy azt higgyék, megbomlott«. Arra is Shakspere tanít, hogy az őrültek betegségüket minden áron titkolni igyekeznek. Lear sohasem mondja magáról, hogy őrült; Szegény Tamás, a simulans, kérkedik vele. A részeg ember se ismeri el, hogy részeg. Ágnesnek ez igyekezete megható tanúság háborodott elméje mellett.

Arany utolsó balladája, a melynek forrását felkutatnom sikerült: *Az ünneprontók*. Ez a balladája is növeli bámulatunkat Arany azon finom érzéke iránt, hogy bár többnyire épen nem kiváló könyvekben, kalendáriumokban, ponyvatermékekben ismer egy-egy történetet, mégis kiérzi értékét, úgy hogy mikor költeményéből kiindulva vizsgálódnunk kezdünk, az illető darab egy-egy nagy európai mondakör termésének bizonyul. Ilyen a *Fülemüle*, ilyen *Jóka ördöge*, *A hamis tanu*, *A hegedű* és ilyen *Az ünneprontók* című balladája is.

A mesekör kérdésével csak nemrégiben foglalkozott Katona Lajos a *Philologiai Közlönyben* (XXIII. 954), a XIV. század közepe tájáról való *Scala coeli* egy elbeszélésére híván fel a figyelmet és behatóan, nagy anyagot felölelve Binder Jenő ugyancsak a *Phil. Közlöny* ez évi első, jubiláris füzetében. A templombeli vagy annak környékén történő táncz régi, egyházi szokás; mintegy a Kr. u. III. század óta van divatban. Eredetileg ezek a tánczok rendeltetésükhöz képest méltóságosak és ünnepiesek voltak; de később, minthogy többnyire a Vigiliákon, éjtszaka rendezték, botrányosakká fajultak. Ezt az elfajulást bizonyítja az egyháznak számos tiltakozása. Már 622-ből ismerünk zsinati határozatot, mely ezt a fajta ünnepet nem tartja keresztényinek, hanem a pogány

Bacchus ünnep utánzásának bélyegzi. III. Gergely pápa 731-ben, Zachariás pápa 741-ben decretumokat bocsátottak közre e féktelenségek ellen.¹ E botrányokkal szemben reagáló jámbor keresztényi érzület termékének kell tekintenünk az ünneprontókról szóló, Európa-szerte elterjedt számos mondát. Legrégibb irodalmi feljegyzésünkkel az 1140 körül élt Malmesbury *De gestis Anglorum* című művében találkozunk (Lib. II. p. 67). E szerint az 1021-ik év karácsony estéjén 16 részeg paraszt s három asszony a Wipper melletti kolbichi zárdá temetőjében tánczra kerekedett s lármájával Ruppert papot a misemondásban annyira zavarta, hogy ez szent buzgalmában felkiáltott: »Hát tánczolatok egy egész esztendeig!« Ez meg is történt s tánczoltak, míg csak a kölni érsek őket az átok alól föl nem oldotta. Az asszonyok ekkor azonnal meghaltak, a többinek teste meg élethossziglan reszketett s jó kedvük örökre oda lett. Több változatban maga az ördög a tánczingerlő, vagy a zenész: ilyen: Sébillot P. *Contes populaires de la Haute Bretagne* I. 305. I. és Hunt *Popular Romances of the West of England* cz. gyűjteményének cornwalli mondája. Ez utóbbi szerint: Egy vasárnap több léha falusi leány, a helyett hogy a vecsernyére ment volna, a mezőre indult sétálni. Két gonosz szellem, muzsikuskok alakjába öltözve, jött velük szembe s tánczdarabokat játszott. A leányok, megfélekedve a nap szentségéről, tánczra perdültek. Mennél tovább ropták, annál tüzesebb lett a táncz; vadul szólt a zene, vitte őket »a táncz ördögi kedve«, midőn egyszerre villám csapott le a derült égből s az istentelen tánczosnők kísértőikkel együtt kővé dermedtek. Maig látni őket a táncz helyén. Több változatban a jobb indulatok is szóhoz jutnak; egy-egy öreg ember, öreg asszony vagy pap lép föl mint figyelmeztető, a kire azonban a szilaj ifjúság nem hallgat. A büntetés szempontjából három csoportba foglalhatók a mondák. Az elsőben a szilaj táncz akaratlanul tovább folyik s a tánczosok így rohannak a halálba, egy másik csoportban kővé válik az őrjöngő had, míg a legnépesebb harmadik csoportban, rendesen a vihar jelenségei közepett, a föld nyeli el őket s igen sokszor tő borítja a sülyedés helyét, vagy kopár marad, sem fű, sem fa nem nő rajta.

Arany János *Ünneprontói*-nak forrásához Majláth Béla szivessége folytán jutottam. Ő régebben foglalkozott ponyvairodalmunk kutatásával s így került hozzá Szilágyi István által egy kis füzet, melyet ez valaha Arany Jánosnak küldött, mikor ponyvatermékeket kért tőle, s melyet Arany később vissza is szolgáltatott. Ma is Szilágyi hagyatékában lehet. A füzet, Majláth Béla szerint, *Nóták a helytelen és zabolátlan tánczolókról* címet visel; a címlapján három tánczoló pár, felette primitív rajz és metszeten egy hegedűs ülve, egy klarinétos állva és a padlásról lelógó mécses. Tartalma a következő:

¹ P. Thewrewk Emil. A magyar zene tudományos tárgyalása. Akad. Értek. 19. I.

Halljátok meg keresztyének
Minden szűzek és legények
A mi a táncz miatt esett,
Ebben az esztendőben lett.

Ti a tánczolás kedvellők,
Ital s muzsika szeretők
Kik csak időt vesztegettek,
Nem gondotok idvességetek.

Kiknek tetszik táncz, vigasság,
Nem kell istenes józanság,
Kik vígan szoktatok lenni,
Istenről nem kell felejtkezni.

Hogy tinéktek úgy ne essen,
Szomorúság ne kövessen,
A mint azon tánczolóknak,
Az istent megutálóknak.

Történt Virimben¹ nagy dolog,
Melly ujságban most is forog,
Mellyet jól meghallgassatok,
Például megtarthassatok.

Volt ebben fajultt ifjúság,
Kiknek tetszett csak a hívság,
Attyokon semmit sem adtak,
A korcsmára járdogáltak.

Történt Mátyás napja után,
Vasárnapon farsang-farkán,
Hogy templomba harangoztak,
Ezek korcsmán iddogáltak.

Tíz leányok, hat legények,
Ezt mondották ők szegények;
Még be fognak harangozni,
Addig menjünk mulatozni.

Mindjárt a korcsmára mentek,
Az asztal mellé leültek,
Pálinkát ittak, ugráltak,
Prédikációt elmulattak.

Korcsmáros őket intette.
Ezeket nékik beszélte:
Azt az italt hagyjátok el,
Szent misére menjetek el.

Ők pedig megrészegedtek,
Istenről nem is elmélkedtek,
A templomba el nem mentek,
Korcsmárosnak trutzot tettek.

Mondják, borral megtöltstétek
A mi pénzünkért itcéztek,
Ha jól megisszuk magunkat,
Azután tánczolunk sokat.

Isteni szolgálat után,
Több emberek oda jutván,
Kik szent misét is hallgattak,
És az istennek szolgáltak.

Mikor őket megintették,
És vétkeikért feddették,
Mért templomba nem voltatok,
Csak úgy isztok, mint a barmok.

Istentelen részegesek,
Mondják, volnánk nem eszesek,
Farsang-farkán imádkozni,
Jobb minékünk vígan lenni.

Muzsikásokért küldöttek,
Hogy vígan vonnák nékiek,
Muzsikások találkoztak,
Senki nem tudja, kik voltak.

Mondják nékik, mit kívántok,
Ha vígan lenni akartok,
Még mi néktek fogjuk vonni,
Addig néktek kell tánczolni.

Megfelelének ők vígan,
Csak ti vonjátok meg bátran,
Leányokkal majd tánczolni,
Fogunk kedvünkre ugrálni.

¹ Helyesebben Viřim, ma: Viřim, csehországi falu. E változat tehát azon szláv változatokhoz tartozik, a melyek Binder Jenő idézett cikke szerint a morváknál, Karinthiában és a vendeknél található.

Szüléik a korsomára
Értek mentek nem sokára,
Őket intvén pirongatták,
A misét mért elmúlták.

A pap oda több emberrel,
Ment beteghez az Istennel,
Más emberek térdepeltek,
Ők tánczoltak és nevettek.

Nagy mérgesen felfuvódtak,
Mint ördögök bosszankodtak,
Szüléiket szidták, verték,
A boros korsót tördelték.

A szegény öreg szüléik
Sírással szóltanak nékik
Mind örökké tánczoljatok,
Óh ti átkozott magzatok.

Négy leányok Istent félték,
Szüléikkel haza mentek,
Hat páron ottan maradtak,
És szerencsétlenül jártak.

Muzsikusok tánczot vonnak,
Ők még mostan is tánczolnak,
Mint a bolondok futkosnak,
Nyúgodalmat nem találnak.

A vér lábokból foly táncztól,
Véres a föld ő sarkoktól,
Négyen közzülök elvesztek,
Isten tudja, hová lettek.

Négy páron most is tánczolnak,
Nyomorúsággal harczolnak,
Se nem esznek, se nem isznak,
Isten haragjába vagynak.

Szakadoznak a ruhájok,
Bőrtől üres kezek, talpok;
Ki nézi, látja csontjokat,
Szerencsétlen vígságokat.

Ez rettenetes csudára,
Az istennek ostorára,
Óh! jobbját meg magunkat,
Engeszteljük mi Atyánkat.

Futnak oda sok emberek,
Csudát látni sok ezerek,
A kiket mikoron látnak,
Hajok szálai felállnak.

Mennek nagy sok rendbéliek
Urak és városbéliek,
Viszik oda gyermekiket,
Például nézik ezeket.

Rút tánczokért érdemlették,
Eztet büntetésül vették,
Szüléiket nem tisztelték,
Mit akartak, azt mívelték.

Azért édes gyermekeim,
Jól éljetez szerelmesim,
Tiszteljétek atyátokat,
Becsüljétek anyátokat.

Az isten megáld titeket,
Boldogítja élteteket,
Ád tinéktek bőven áldást,
Halál után boldogulást.

A változat tehát azon csoportba tartozik, a hol a táncz a templom közelében történik, a muzsikusok ismeretlen, sejtetőleg pokolbeli lények és a bűnhődés a táncznak a végkimerülésig, a halálig folytatásában áll. A tanító elemnek nagy szerep jut benne, s ezt nemcsak a szerző képviseli, hanem amaz öregebb, tisztességes személyek is, a kiknek szavára a tánczoló fele abba is hagyja a tánczot. Arany a történeten annyiban tett lényegesebb változtatást,

hogy a rejtélyes zenészek helyett nyíltan magát az ördögöt szerepelteti, de nem hegedűvel, mint forrásában, hanem dudával, a mi a módosításból szinte önkényt folyik, mert egy hegedű szavára bajos is lett volna annyi embernek vad tánczot ropnia. Érdekes változtatása azután az, hogy először az ördög emeli fel intő szavát: »Uraim, de papolnak ottbenn« . . . a mi természetesen csupa gúny, mert hisz már biztosnak érzi magát pokoli tervében. Csak később jó a gazda, a lány, fiu és anya és feleség; az áldozatok mennének is, a forrás szerint egy részük el is megy, Aranynál csak kezöket nyujtják nagy epedve, de a varázs fogva tartja őket végül Aranynál a történet nem tart bizonytalan ideig, hanem határozottan vecsernyétől éjfélig, a mikor az egész csoport végkép kimerülve, örvöngve a pokolba tánczol. Erről a forrásban nincs szó s Arany balladája itt azokhoz a változatokhoz simul, a melyek szerint a pokolban végződik az ünneprontók kegyetlen büntetése.

A népies verselményből így emelkedett ezúttal is egy igen elterjedt népmonda a műköltészet előkelő birodalmába.¹

¹ E cikk kinyomása után értesültem Katona Lajos úrtól, hogy egy teljesen hasonló szövegű ponyva van a Magyar Nemz. Múzeum ponyvairódmalmi gyűjteményében is. Egy 4 levélből álló kis 8° füzet. Címe: Egy rettenetes iszonyú és hallatlan lett dolog, valamelly zabolátlan Tántzolókról, kiket az Úr Isten ebben az 1753. esztendőben Virim Cseh-országi városban meg-büntetett, másoknak megintésére, és példájára elő-adatott. — Nyomtatott 1764. esztendőben. — Ez a ponyva tehát nem az, a melyet Majláth lemásolt volt, mert címlapján nincs meg a nevezett kép, ellenben évszámmal van ellátva. Szövege azonban szörül szóra megegyez, csupán azzal az eltéréssel, hogy a Majláth-féle másolat mai orthographiával készült.

ZLINSZKY ALADÁR.

